
UDĚLUJÍ ČESKÉ PŘEDLOŽKY PÁD?

LUBOŠ VESELÝ

DO CZECH PREPOSITIONS ASSIGN CASE?

There are two interpretations of the relationship between the preposition and the form of the noun: 1) the preposition requires a complement to which it assigns a case; 2) the preposition does not control the case and specifies its semantics. The task of the article is to try to say whether one of the concepts is more accurate.

Keywords: prepositional case; prepositional phrase; preposition; case

1 DVĚ PROTIKLADNÉ KONCEPCE

Pokud jde o syntakticko-sémantický vztah mezi předložkou a pádem v rámci tzv. předložkového pádu, resp. uvnitř tzv. předložkové fráze (řečeno slovy bezprostředněsložkové syntaxe), existují dvě protichůdné interpretace. Jejich protikladnost spočívá zejména v odpovědi na otázku, zda předložka rozhoduje, anebo nerozhoduje o pádu daného jmenného výrazu, většinou substantiva. Podle jedné z těchto koncepcí předložka diktuje formu substantivu, tzv. selektuje právě určitý pád z množiny existujících pádů. Pádová forma se syntakticky váže na předložku. Podle druhé koncepce se naopak předložka váže k pádu. Pádový tvar je syntakticky primární, základní (přičemž nese určitý obecný význam), předložka se k němu připojuje a sémanticky ho určuje, specifikuje (někdy i modifikuje). V tomto případě je to naopak pád, který z množiny existujících předložek selektuje ty, které se na něj mohou vázat. První interpretace (předložka uděluje pád) je charakteristická pro generativní, bezprostředněsložkovou syntax (Karlík 2000;

Caha 2007; 2009; Emonds 2007; Biskup 2009 aj.);⁽¹⁾ druhá interpretace (pád není dán předložkou) se objevuje v syntaxi závislostní/dependenční. Formulace typu „předložka řídí pád“ lze však hojně nacházet i mimo oblast generativní gramatiky (Trávníček 1951; Kopečný 1958; Konečná 1969; 1974; Kroupová 1974; 1977; Petkevič 2020 aj.). Toto pojetí je vlastní i školské gramatice – např. autoři *Základní mluvnice českého jazyka* píší: „Předložka řídí pád jména a tvoří s ním předložkový pád neboli předložkové spojení“ (Styblík, Čechová, Hauser a Hošnová 2007, 136). I proto (ale nejenom proto) se domnívám, že toto pojetí je bližší lidské intuici. Interpretace, podle níž předložka neuděluje pád, je vlastně relativně vzácná (Komárek et al. 1986; Komárek 2006; Kořenský 1972; pro slovenštinu Oravec 1967).

Nastolení otázky formálního (ne)ovlivňování substantiva předložkou je i tematizováním problematiky syntaktické nadřazenosti/podřazenosti, resp. hledáním odpovědi na otázku, který člen syntagmatu je řídící/dominující a který podřazený/dominovaný (řečeno slovy závislostní syntaxe), resp. který prvek fráze je hlavou a který její projekcí (řečeno slovy syntaxe bezprostředněsložkové). V této souvislosti je vhodné poznamenat následující: v obou případech – jak v syntaxi závislostní, tak i v bezprostředněsložkové – je při zjišťování (určování) řídícího členu / hlavy fráze relevantní tzv. sémantická determinace, resp. směr sémantické determinace. Platí princip, že jednotka syntakticky nadřazená je významově určována jednotkou syntakticky podřazenou. Tento princip má asi větší důležitost v syntaxi závislostní, ale i v syntaxi bezprostředněsložkové je silně zastoupen, neboť hlava bývá považována za významově nejdůležitější prvek fráze, za její významový základ. Zde se dostáváme k možné příčině (či spíše jedné z příčin) existence dvou protikladných interpretací: přinejmenším teoreticky se nabízejí dvě možnosti, jak nahlédnout významový poměr mezi předložkou a pádovým tvarem: 1) jak už bylo naznačeno výše, lze vyjít z obecné sémantiky pádu

1 Úmyslně uvádím texty pracující s českým jazykovým materiálem.

a předložku nahlížet jako její významový specifikačtor, anebo 2) lze předložku nahlížet jako dvoumístný (dvouargumentový) predikát, který uvádí ve vztah dva účastníky větné struktury – hovoří se o tzv. interním a externím argumentu, resp. o tzv. ground a figure (srov. např. Talmy 1975; 2000) – kupř. ve větě *Ibišky rostou za domem* předložka *za* místně usouvztažňuje ibišky (jakožto externí argument, figure) a dům (jakožto interní argument, ground). Na předložky se tedy pohlíží podobně jako na slovesa ve valenční teorii: předložky v důsledku svého relačního (usouvztažňovacího) významu vyžadují (podobně jako slovesa) významové doplnění, které je – pokud jde o interní argument, ground – syntakticky realizováno jako komplement v právě určitém, pevně daném pádu.⁽²⁾

2 ARGUMENTY PRO A PROTI

V tomto oddíle prezentuji různé „situace“ či „skutečnosti“ a komentuji je s ohledem na to, zda hovoří spíše ve prospěch jednoho, anebo druhého z protikladných stanovisek. Omezují se jen na tzv. předložky primární a jen na místní, prostorové významy předložkových pádů. Navíc nepracuji se všemi (primárními) předložkami schopnými vyjadřovat lokální významy, ale jen s předložkami *na*, *nad*, *pod*, *před*, *za*, *k*, *u*, *do*, *v*, *od* a *z*. Úvahy obsažené v předkládaném textu jsou tedy v tomto smyslu limitované. Složitost zvolené problematiky a s ní spojená obtížnost volby mezi jednou, anebo druhou interpretací má vliv i na formulační styl příspěvku. Obsahuje výrazně více jistotně modálního výraziva, než bývá v odborných textech obvyklé.

Předložky *před*, *za*, *nad*, *pod* a *na* denotačně postihují vnější prostor objektu-ground, přičemž současně reflektují horizontálně-vertikální rozčlenění tohoto prostoru. Předložky *u* a *k* rovněž postihují vnější prostor objektu-ground (jeho blízké okolí), aniž by ho však specifi-

2 Pro jistotu dodávám, že termínem *pád* (jakož i termíny *genitiv*, *dativ*...) mám v tomto textu na mysli vždy tzv. pád morfologický neboli spojení tvarotvorné báze a tvarotvorného formantu (deklinacího morfu).

kovaly v horizontálně-vertikálním smyslu (je-li něco u něčeho neboli v blízkosti něčeho, může to být před/za/nad nebo pod tím). Předložky *v* a *do* postihují vnitřní prostor objektu-ground. Všechny právě uvedené předložky denotují prostor objektu s ohledem na významy „cíl směřování“ nebo „místo setrvávání“. Pokud jde o předložky odlukové, předložka *od* vyjadřuje odluku vůči předložkám *k* a *u* a předložka *z* vyjadřuje odluku vůči předložkám *do*, *v* a *na*.

2.1 Ať má určitá předložka kterýkoli ze svých významů (místní, časový, účelový či jiný), anebo i když žádný snadno stanovitelný význam nemá, pojí se vždy se stejným pádem. Tato naprostá pravidelnost může podporovat přesvědčení, že předložka o daném pádu rozhoduje, že ho vyvolává, uděluje.⁽³⁾ Je totiž pravda, že z předložek jako *pro*, *přes*, *při*, *bez*, *u*, *od*, *k* ad. příslušný pádový tvar v určitém slova smyslu jasně plyne, tyto předložky jsou vlastně (řečeno jazykem logiky) jeho postačující podmínkou – výskyt dané předložky implikuje výskyt daného pádu. V tomto smyslu se místní předložky *k*, *od*, *u*, *do*, *z*, *v*⁽⁴⁾ zdají být v souladu s koncepcí, že předložka uděluje pád. Je to tak právě proto, že se tyto předložky pojí jen s jedním pádem, a to je zase (do značné míry) dáno tím, že je v těchto případech totéž místo v prostoru objektu (v prostoru ground) denotováno formálně různými předložkami – kupř. *k* místu v blízkosti objektu odkazují předložky *u*, *k* a *od*. Nic z právě uvedeného ovšem neplatí o případech s dvoupádovými místními předložkami *na*, *nad*, *pod*, *před* a *za*; zejména neplatí, že jejich výskyt implikuje výskyt právě určitého pádu. Tyto předložky se proto (ve smyslu tohoto odstavce) v souladu s uvedenou koncepcí být nezdají. Rovněž je namístě dodat následující: samotný fakt, že výskyt daných předložek implikuje výskyt daných pádů, pro řešení hlavní otázky tohoto textu vlastně mnoho neznamena – např. i výskyt určitého adjektivního pádového tvaru

3 Nevylučuji, že toto přesvědčení může podporovat i závazná prepozice předložky před substantivem.

4 O předložce *v* lze tvrdit, že se při vyjadřování místa pojí jen s jedním pádem, lokálem.

implikuje (s určitými výhradami) výskyt právě určitého pádového tvaru substantiva, a přitom samozřejmě netvrdíme, že pád adjektiva rozhoduje o pádu substantiva.

2.2 Mějme konstrukce *Umístil to před skříň / za skříň / na skříň / nad skříň / pod skříň*:

Zdá se, že tyto konstrukce jsou v souladu s interpretací, že pád je (obecnější) sémantickou základnou a předložka jeho význam specifikuje, zkonkrétňuje: akuzativu tu lze přisoudit směrový význam (odpovídající na otázku *Kam?*), což je v souladu s obecnou sémantikou zaměřenosti, zasaženosti dějem, která bývá tomuto pádu připisována (srov. např. *Mluvnice češtiny* 2). Akuzativ v těchto případech vyjadřuje, který objekt (zde skříň) je cílem lokalizace objektu děje (zde se k němu referuje zájmenem *to*), a předložka vyjadřuje, kam konkrétně (na které místo vůči cílovému objektu) byl objekt děje umístěn (zda před, za, na, nad anebo pod něj). Jako skutečnost, která do určité míry náležitost této interpretace zpochybňuje, bývá uváděno, že k výše uvedeným konstrukcím neexistuje i (jakási základová) bezpředložková konstrukce typu **Umístil to skříň*, která by měla jen (obecný) význam směru, bez specifikace přesného místa v prostoru cílového objektu, tj. skříně (srov. Horák 1973, 143). Jde o absenci konstrukce (**Umístil to skříň*), která by znamenala přibližně „umístil to někam ve směru skříň“. Na to se namítá, že absence takové hypotetické konstrukce není pro danou interpretaci překážkou, protože má jít ze strany předložky „o [sémantickou] determinaci [pádového] tvaru jakožto nositele invariantního významu, který je zakotven v systému pádů a není vázán na spojení se zcela určitým slovesem“ (Komárek 2006, 221). Myslím, že s touto námitkou je možné souhlasit, i když je – podle mého názoru – pravda, že by existence takové konstrukce uvedenou interpretaci usnadňovala.

2.3 Mějme konstrukce *Položil tu knížku na stůl* vs. *Ta knížka leží na stole*; a pro jistotu i konstrukce jako *Tancuje na pódium* vs. *Tancuje*

na pódiu (abychom měli i případy, kdy sémantický rozdíl směrovost vs. nesměrovost není předpokládán už samotným slovesem, jak je tomu u sloves *položít* a *ležet*):

Jediným významovým rozdílem mezi těmito konstrukcemi je zcela zřejmě jen rozdíl směrovost vs. nesměrovost a jediným formálním rozdílem mezi nimi je evidentně jen rozdíl v přítomnosti akuzativu, anebo lokálu. Proto se přímo nabízí přisoudit signalizaci daných významů právě těmto pádovým tvarům: akuzativ v kontextu dané věty říká, že příslušné substantivum (*stůl*) denotuje cíl umístění druhého účastníka děje (knížky), a lokál signalizuje, že jím denotovaný objekt (*stůl*) je místem „setrvávání“/„prodlévání“ druhého účastníka děje (knížky). V důsledku toho pak na předložku *na* „zbývá“ jen význam povrchu objektu (zde stolu); rozhodně není důvod uvažovat o vyjadřování protikladu směrovost vs. nesměrovost.

2.4 Podobně lze pohlížet na opozici *Umístil to před/za/nad/pod dům* versus *Nachází se to před/za/nad/pod domem*):

Jediným a evidentním rozdílem mezi těmito konstrukcemi je významový rozdíl směrovost vs. nesměrovost a formální rozdíl akuzativ vs. instrumentál. Zdá se být proto zcela namístě považovat za signalizátory a nositele daných významů právě jen uvedené pádové formy a předložkám přisoudit čistě jen význam právě určitého místa ve vnějším prostoru příslušného objektu, domu (nikoli tedy i význam ne/směrovosti).⁵ Koncepce přisuzující předložkám valenční potenciál a status syntakticky nadřazeného prvku řeší tyto situace (kdy se tatáž předložka pojí se dvěma pády) tak, že jednou jde o předložku *na*, *před*, *za* atd. s významem direkcionálním, směrovým, a podruhé o předložku *na*, *před*, *za* atd. s významem stacionárním, nesměrovým, stavovým. Podle toho, který z těchto významů předložka právě má, selektuje/vyžaduje/diktuje odpovídající pád (Karlík 2000; Bis-

5 Na tom nic nemění ani fakt, že v některých případech jsou akuzativ a instrumentál homonymní, synkretické (*před domy*_{akuz.} – *před domy*_{instr.}).

kup 2017 aj.). Takové řešení se může jevit – alespoň tedy v kontextu právě probíraných předložek – jako poněkud „svévolné“, popř. jako východisko z nouze (k tomu srov. Komárek 2006, 221). Zdá se tedy, že situace u předložek *na*, *před*, *za*, *nad* a *pod* hovoří spíše ve prospěch interpretace, pro kterou jsou předložky vůči pádovým tvarům v roli syntakticky podřízené. Je ovšem otázka, zda by věc zůstala takto jasná, kdybychom se detailněji zaměřili na problematiku invariantních pádových významů a snažili se ověřit, je-li významový poměr mezi pádem a předložkou ve sledovaných předložkových pádech opravdu takový, jak daná interpretace předpokládá. Mohli bychom se kupř. ptát, odkud „je vzat“ stacionární význam instrumentálu – není-li vyvozen právě jen z protikladu typu *před skříní* vs. *před skříň*, anebo má-li oporu i jinde, mimo předložkové konstrukce. Pokud by byl vyvozen jen z daných předložkových pádů, mohli bychom se ptát, zda je to dostačující. Prozatím lze snad odpovědět následovně: už tím, že je v daných případech instrumentál jediným formálním signalizátorem stacionárnosti, stává se automaticky i nositelem (znakem) tohoto významu. Na druhou stranu lze však v této souvislosti připomenout názor, že čistě jen na základě opozice typu *rozdělit* vs. *rozdělovat* nelze tvrdit, že jsou kmenotvorné přípony *-i-* a *-ova-* nositeli vidových významů, protože kupř. přípona *-i-* je obsažena nejen v perfektivu *rozdělit*, ale i v imperfektivu *dělit*, a tudíž ji nelze považovat za znak dokonavosti (Veselý 2010, 121). Každopádně se domnívám, že invariantnost pádového významu je jev natolik obtížně uchopitelný (natolik hypotetický), že je největší komplikací pro danou interpretaci vztahu mezi předložkou a pádem.

2.5 Mějme konstrukce *Postavil stoličku ke skříní* / *Odsunul židli od stolu* / *Dal pastelky do šuplíku* / *Vyndal penál z aktovky* / *Noční stolek stojí u postele*:

O všech těchto předložkách platí, že se pojí jen s jedním pádem a že jsou vždy přítomny buď jen v konstrukcích s direkcionálním významem, anebo jen v konstrukcích se stacionárním významem:

k, od, do a *z* jsou pouze direkcionální/směrové, *u* je pouze stacionární/nesměrové. Proto se zdá, že by zde – na rozdíl od případů s předložkami *na, před, za* atd. – nemělo nic bránit tomu, aby byly daným předložkám významy směrovost, resp. nesměrovost přímo připsány. To ovšem znovu navozuje otázku, zda by přece jen nebylo možné uvažovat o předložkách *na, před, za, nad* a *pod* jako o výrazech polysémních, pokud jde o významy direkcionálnosti a stacionárnosti, a to právě s oporou v tom, že z předložek *k, od, do, z* a *u* je vidět, že předložky tyto významy nést mohou. V této souvislosti už by se tedy nejednalo o neodůvodněnou „svévůli“ či východisko z nouze. Lze však vznést následující, podle mého názoru relevantní, námitku: přisouzení významů ne/směrovosti předložkám *k, od, do, z* a *u* bylo učiněno právě jen na základě toho, že se vždy účastní vyjadřování pouze jednoho, anebo druhého významu; to však o předložkách *na, před, za, nad, pod* neplatí.

Dále je důležité (a je to další podstatná odlišnost od případů s předložkami *na, před, za, nad* a *pod*), že genitiv se vyskytuje jak v předložkových pádech směrových (*do skříně, od skříně, ze skříně*), tak i v nesměrových (*u skříně*). Lokál/instrumentál a dativ/akuzativ jsou – jak jsme viděli – v rámci (lokálních) předložkových pádů vždy jen nesměrové, anebo jen směrové, a má tudíž smysl uvažovat o tom, že jim tyto významy přisoudíme; genitivu však lze (v této souvislosti) stěží některý z těchto významů přisoudit. (Anebo bychom měli uvažovat o vícevýznamovosti genitivu u těchto předložkových pádů?) Pokud jde o konstrukci *k* + dativ, tu by bylo možné nahlédnout v souladu s interpretací, v níž je pád syntakticky nadřazený: dativu by se (kupř. na základě vět jako *Poslal dopis babičce, Předal syna matce, Adresoval výzvu občanovi*) připsal směrový význam a k tomuto směrovému dativu by se připojovala směrová předložka *k* se specifikačním významem „do blízkosti něčeho/někoho“. Podobně se ovšem nabízí i opačný pohled na věc: syntakticky primární je direkcionální předložka *k*, která vyžaduje doplnění dativem jakožto pádem, který se k ní svou direkcionálností sémanticky hodí.

2.6 Když se svého času – při prosazování valenční teorie – hledaly argumenty ve prospěch stanoviska, že syntaktickým a sémantickým základem věty je nikoli podmět, ale predikát, argumentovalo se i tím, že existují slovesa, která mohou i bez substantiva zakládat gramaticky korektní věty – šlo o věty typu *Prší, Sněží* atp. (srov. Sgall 1998, 18). Sloveso tedy – vzato takto obecně – nepotřebuje substantivum, což má svědčit o jeho syntaktické nadřizenosti. Podobně je tomu u vztahu mezi substantivem a adjektivem nebo u vztahu mezi slovesem a adverbiem – substantiva, resp. slovesa mohou být ve větách bez adjektiv, resp. bez adverbíí, a jsou jim syntakticky nadřizena. Je pravda, že pád bez předložky být může (jde o tzv. prosté pády), kdežto předložka bez pádu nikoli (samozřejmě nepočítáme-li případy s elipsou). Tato skutečnost tedy (přistoupíme-li na uvedenou logiku) mluví spíše ve prospěch interpretace, že pádový tvar je vůči předložce syntakticky nadřizený.

2.7 Lze se ptát, zda určitou překážkou pro uznání předložky za syntakticky nadřizený prvek s valenčním potenciálem není i to, že bývá řazena mezi neplnovýznamové slovní druhy, synsémantika. V tzv. tradičních syntaxích se valenční schopnost a také větněčlenská platnost přiznává pouze autosémantikům. Tato skutečnost může vést k následující otázce: Je možné, aby měla neplnovýznamová jednotka neschopná samostatného větněčlenského fungování schopnost vyžadovat na základě svého „neplného“ významu doplnění regulérním autosémantikem? Víme však, že existují i jednotky menší než slovo, které mají vliv na formu větného členu: kupř. předpona *pro-* způsobuje akuzativ v případech jako *střelit do něčeho* → *prostřelit něco*, *tancovat* → *protancovat střevíce* atp. Není myslím náhodou, že se v bezprostředněsložkové syntaxi, kde je předložka vůči pádu vždy považována za syntakticky nadřizenou, někdy předložka řadí k tzv. lexikálním kategoriím, a je tak stavěna (takřka) na roveň slovesům, substantivům nebo adjektivům, tedy tzv. plnovýznamovým slovním druhům. Pokud jde o tzv. neplnovýznamovost (anebo řekně-

me i „lexikálně sémantickou chudost“) předložek, stojí za pozornost následující (dávna) Trávníčkova formulace:

Předmětový nebo příslovečný význam předložkového výrazu je většinou plně vyjádřen předložkou samou a jméno, ať je v kterémkoli pádě, jen naznačuje, že se tento význam vztahuje na ně. Na př. ve výraze *ke škole* je význam „směrem“ vyjádřen předložkou *ke* a dativ *škole* jen znamená, že se tento význam týče školy (Trávníček 1951, 1237).

2.8 Předložky se jeví jako významově mnohem snáze uchopitelné než pády, u nichž se dosti nesnadno hledá invariantní význam. Podobně je tomu u vztahu mezi konkrétním slovesem a jeho pádovou rekcí, valencí. Tato analogie mezi předložkami a slovesy může hovořit spíše ve prospěch interpretace, v níž je předložka chápána jako prvek syntakticky nadřazený.

2.9 Jak už bylo naznačeno v odd. 1, interpretovat předložky jako dvouargumentové predikáty vyžadující doplnění jednoho z nich (interního, ground) v právě určitém pádovém tvaru nutně znamená stavět předložky v tomto smyslu na roveň slovesům, jimž je tato schopnost (nazývaná valencí) běžně prisuzována – sloveso na základě, resp. v důsledku své sémantiky vyžaduje doplnění substantivem v určitém pádovém tvaru. V této souvislosti je vhodné připomenout, že předložky bývají (právem) přirovnávány k předponám, zejména pokud jde o lexikální význam: *vyndat ze šuplíku*, *vjet do garáže*, *přistoupit k přepážce*, *nasednout na motorku* aj. Sémantika lokálních předpon mívá ve vztahu k sémantice základových sloves charakter modifikační, předpony často místně specifikují, zkonkréťují obecnější význam slovesa: *couvat* → *nacouvat*, *couvat* → *zacouvat*, *couvat* → *vycouvat*, *lézt* → *vlézt*, *lézt* → *vylézt* atp. Tentýž jev lze pozorovat i u významového vztahu mezi slovesy a předložkami: *couvat na obručník* (*nacouvat na obručník*), *couvat do garáže* (*zacouvat do ga-*

ráže), *couvat z garáže* (*vy couvat z garáže*), *lézt do stanu* (*vlézt do stanu*), *lézt ze stanu* (*vylézt ze stanu*) atp. Je-li ustanovení této analogie mezi významovým poměrem sloveso–předpona a významovým poměrem sloveso–předložka opodstatněné, může se nabízet následující otázka (formulovaná např. s pomocí věty *Tatínek couvá do garáže*): Je vzájemně slučitelné vidět v sémantice lokální předložky (zde *do*) jak 1) „pouhý“ významový specifikační slovesa (*couvá do*), tak současně i 2) predikát disponující dvěma místy pro dva argumenty, dva účastníky vztahu (*Tatínek* $\leftarrow$ *do* $\rightarrow$ *garáž*)?

3 SHRNUÍ DOSAVADNÍCH ÚVAH

Nahlížíme-li celou věc z hlediska schopnosti jednotlivých součástí předložkových pádů signalizovat (z pohledu vnímatele) významy, které předložkové pády jako celek vyjadřují, lze říci následující: Proti stanovisku, že mají předložky (při vyjadřování lokálních významů) vždy buď direkcionální (směrový), anebo stacionární (nesměrový, stavový) význam, a v souladu s tím udělují sémanticky odpovídající (tzn. direkcionální, anebo stacionární) pád příslušnému substantivu, hovoří zejména tyto dvě skutečnosti: 1) předložky *na*, *nad*, *pod*, *před* a *za* se účastní jak vyjadřování direkcionálnosti, tak vyjadřování stacionárnosti: *na skříň*, *nad skříň* atd. (direkcionálnost) i *na skříni*, *nad skříni* atd. (stacionárnost); 2) genitiv se účastní jak vyjadřování direkcionálnosti, tak vyjadřování stacionárnosti: *do/ze/od skříně* (direkcionálnost) i *u skříně* (stacionárnost).

Ad 1) zdá se být problematické přisuzovat např. předložkám *nad* nebo *za* direkcionální význam, jestliže se vyskytují i ve stacionárních spojeních jako *nad stolem*, *za stolem*. Stejně tak je samozřejmě problematické přisuzovat jim význam stacionární. Jisté je, že tyto předložky dané významy formálně nesignalizují. K tomu dodejme následující: přisoudíme-li pěti předložek *na*, *nad*, *pod*, *před* a *za* čistě jen význam místa v prostoru objektu (viz výše v odd. 2.3 a 2.4), stěží je budeme považovat za (dvoumístné) predikáty uvádějící ve vztah příslušná sub-

stantiva denotující ground a figure – jeví se spíše jen jako denotátory daného místa v prostoru objektu-ground. Ad 2) není neproblematické tvrdit, že je genitiv udělován v souladu s direkcionalností *do*, *z* a *od* a současně také v souladu se stacionárností *u*.

Proti stanovisku, že je pádový tvar sémantickou základnou pro sémantické působení předložky, hovoří zejména situace u genitivu: je-li přítomen jak ve spojeních direkcionalních (*od domu*, *z domu*, *do domu*), tak ve spojeních stacionárních (*u domu*), stěží může být jeho významovým základem, společným pro tyto předložkové pády (pro působení daných protikladných předložek), právě jeden z těchto významů (direkcionalnost, resp. stacionárnost).

Genitiv je tedy (alespoň v kontextu představených úvah) „kamenem úrazu“ pro obě koncepce, a to ze stejného důvodu – účastní se vyjadřování direkcionalnosti i stacionárnosti. U ostatních pádových tvarů (objevujících se v předložkových pádech) problémy tohoto typu nenastávají: dativ, akuzativ, lokál a instrumentál se vyskytují buď jen v předložkových pádech direkcionalních (dativ, akuzativ), anebo jen v předložkových pádech stacionárních (lokál, instrumentál), a v tomto smyslu tedy nejsou ani pro jednu z koncepcí zásadním problémem. I kdybychom však tyto pády uznali – na základě jejich výskytu v předložkových pádech – za direkcionalní, resp. stacionární, nutně to neznamená, že tím automaticky zcela pozbývá na relevantnosti otázka, mají-li tyto významy oporu i mimo předložkové pády. Tato otázka se týká jak koncepcí, v níž je pád sémantickou základnou pro působení předložky, tak ale i koncepcí, v níž předložka uděluje pád, protože i tam by měla být sémantika předložky a pádu v souladu (k tomu srov. Biskup 2017). Lze uvažovat takto: s ohledem na obě koncepce by mělo být stanoveno, odkud vlastně direkcionalnost/stacionárnost daných pádových tvarů „povstává“, chceme-li např. tvrdit, že 1) direkcionalní *k* vyžaduje direkcionalní dativ (s ohledem na jednu koncepci), anebo že 2) direkcionalní dativ je významovou základnou pro direkcionalní *k* (s ohledem na druhou koncepci). Pro oba přístupy by měla být direkcionalnost dativu podložena i jinak než

jen tím, že se vyskytuje pouze v direkcionálním předložkovém pádu. (Toto netvrdím jako své stanovisko, jde pouze o formulování hypotetické úvahy.)

4 K VÝZNAMU PÁDOVÝCH FOREM

Domnívám se, že i mimo předložková spojení lze vysledovat takové významy (prostých) pádů, jež lze uvést do souvislosti s těmi významy, které je třeba pro potřeby obou koncepcí daným pádům přisoudit ve spojení s předložkou (při vyjadřování lokálních významů). Neplatí to však – podle mého názoru – pro všechny pády. Oporu pro direkcionálnost akuzativu a dativu lze spatřovat v případech jako *pronásledovat/sledovat/stopovat zločince, trefit terč* atd.; *posílat autíčko Vaškovi, přihrát míč Masopustovi* atd. Oporu pro stacionárnost instrumentálu však – domnívám se – nalézt nelze. *Mluvnice češtiny 2* ovšem obsahuje následující pasáž: „Statičnost sémantiky těchto předložek ve spojení s I proti dynamičnosti týchž předložek ve spojení s A vyhovuje instrumentálovému sémantickému rysu zahrnutosti“ (Komárek et al. 1986, 201).⁶ Nyní se vraťme ke genitivu v konstrukcích *od/z/u/do* + genitiv: lze vysledovat prostý genitiv korespondující s odlukovými spojeními *od* + genitiv a *z* + genitiv: *zbavit se něčeho, vzdát se / zřít se něčeho, pustit se něčeho, pozbyt něčeho, zprostit něčeho* atd.; i prostý genitiv korespondující se stacionárním spojením *u* + genitiv: *dotýkat se něčeho* (*Dotýkají se rameny* = „jsou v kontaktu rameny“), *držet se něčeho* atd. Sémanticky odpovídající prostý genitiv pro přílukové (cílové) spojení *do* + genitiv je snad možné hledat v případech jako *dotknout se něčeho, chytit se něčeho, chopit se něčeho, dosáhnout vrcholu, zmocnit se něčeho*.

Pro vysvětlení role genitivu v předložkových pádech se nabízí dosti nápadná skutečnost, že se tento pád objevuje pouze tam, kde

6 Pokud jde o lokál, který nikdy není pádem prostým, můžeme se ptát, zda má vůbec smysl (pro zodpovídání hlavní otázky tohoto textu) považovat za relevantní hledání významové opory v prostých pádech (když u lokálu to nepřichází v úvahu).

jde v jistém slova smyslu o „kontakt“ objektu-figure s objektem-ground, ať už jde o protiklad trvání kontaktu vs. zánik kontaktu (*u auta – od auta*), o protiklad vznik kontaktu vs. zánik kontaktu (*do auta – z auta*), anebo v případech jako *ze stěny*, *z hlavy*, *ze skříně* o význam „zánik kontaktu“ (*sundat obraz ze stěny / čepici z hlavy / krabici ze skříně*). Pro případy typu *u auta – od auta* se pro bližší specifikaci slova *kontakt* hodí slovo (*blízké*) *sousedství*, pro případy typu *do auta – z auta* slovo *zahrnutí* a pro případy typu *ze stěny* slovo *dotyk*. Tento výklad se zdá být v souladu s koncepcí, v níž je pád významovou základnou pro předložku, a to proto, že při tomto výkladu není genitiv ani direkcionální, ani stacionární, přičemž koncepce „pád selektuje předložku“ to explicitně nepožaduje, zatímco koncepce „předložka selektuje pád“ ano. Sémantická základna genitivu by pak spočívala právě ve významu široce pojatého kontaktu, stacionární předložka *u* by vyjadřovala trvání kontaktu ve smyslu *sousedství* (*je u auta*), odluková předložka *od* zánik kontaktu ve smyslu *sousedství* (*odstoupit od auta*), příluková předložka *do* vznik kontaktu ve smyslu *zahrnutí* (*nastoupit do auta*) a odluková předložka *z* buď zánik kontaktu ve smyslu *zahrnutí* (*vystoupil z auta*), anebo zánik kontaktu ve smyslu *dotyku* (*spadl ze střechy*).

5 PRAVIDELNOSTI V SYSTÉMU LOKÁLNÍCH PŘEDLOŽKOVÝCH PÁDŮ (S PŘEDLOŽKAMI *NA*, *NAD*, *POD*, *PŘED*, *ZA*, *K*, *U*, *OD*, *DO*, *V*, *Z*) POZOROVATELNÉ V SOUVISLOSTI S MOŽNÝM ROZČLENĚNÍM PROSTORU OBJEKTU-GROUND

Možné rozčlenění sémantického prostoru objektu-ground bylo předběžně nastíněno v závěrečném odstavci bodu 2. Daný prostor lze základně rozdělit na tyto tři významové oblasti: 1) vnější prostor horizontálně-vertikálně rozčleněný (*na*, *nad*, *pod*, *před*, *za*); 2) blízké okolí bez horizontálně-vertikální specifikace (*k*, *u*, *od*); 3) vnitřní prostor (*do*, *v*, *z*). Je myslím obhajitelné řadit význam povrchu (před-

ložku *na*) k významům vnějšího prostoru s horizontálně-vertikálním rozčleněním (tzn. k předložkám *nad*, *pod*, *před* a *za*) – viz např. opozici *váza stojí na skříni* (= nahoře na skříni) vs. *hodiny visí nad skříní*, popř. i vertikální antonymii jako *na posteli* vs. *pod postelí*, *na stromě* vs. *pod stromem*. Současně je však předložka *na* v rámci této skupiny specifická, a to ve dvou aspektech: a) postihuje sice vnější prostor (figure se nachází vně ground), avšak – oproti *nad*, *pod*, *před* a *za* – prototypicky vyjadřuje kontakt, dotyk s objektem-ground; b) sice často znamená „nahore“ (*na stole* vs. *pod stolem*), ale rozhodně ne vždy (samolepka nalepená na skříni může být nalepená i dole na povrchu skříně).

Se zřetelem k právě řečenému lze v rámci zde analyzovaných předložkových pádů pozorovat – s ohledem na uvedené rozčlenění daného prostoru – následující pravidelnosti (ne zcela výstižné slovo *pravidelnosti* volím z nedostatku výstižnějšího):¹⁾ Žádná předložka denotující horizontálně-vertikálně rozčleněný vnější prostor (*na*, *nad*, *pod*, *před*, *za*) se nespecializuje na vyjadřování významu direkcionálnosti, anebo stacionárnosti. Všechny ostatní předložky se naopak specializují na vyjadřování jednoho, anebo druhého z nich: *k* – *u* – *od* (pro blízké okolí); *do* – *v* – *z* (pro vnitřní prostor). 2) K horizontálně-vertikálním předložkám *nad*, *pod*, *před* a *za* neexistují nesložené primární předložky s odlukovým významem. Ty existují jen pro významy blízkého okolí (*od domu*) a vnitřního prostoru (*z domu*); odlukové *z* se ovšem uplatňuje i pro (specifický) význam povrchu (*sundat vázu ze skříně*, *odlepit samolepku ze skříně*). Z bodu 1) a 2) plyne, že nesložené odlukové předložky existují jen k předložkám direkcionálně-stacionárně specializovaným (a k specifickému *na*). 3) Odluková směrovost vždy vyžaduje genitiv (*od auta*, *z auta*, *ze střechy*). 4) Příluková (cílová) směrovost pro horizontálně-vertikálně rozčleněný vnější prostor (*na*, *nad*, *pod*, *před*, *za*) vyžaduje akuzativ; příluková směrovost pro blízké okolí (*k*) dativ a příluková směrovost pro vnitřní prostor (*do*) genitiv. U každé oblasti prostoru ground se tedy (v rámci přílukovosti) uplatňuje jiný pád. 5) Nesměrovost pro vnější prostor s ho-

rizontálně-vertikálním členěním (*na*, *nad*, *pod*, *před*, *za*) vyžaduje instrumentál; ovšem s výjimkou (specifické) předložky *na*, která se pojí s lokálem. Tím se – jakožto předložka s významem vnějšího kontaktu, dotyku – shoduje s předložkou *v* s významem vnitřního kontaktu, zahrnutí (*na stole* – *ve stole*). Tyto dvě kontaktové předložky se k sobě vážou i tím, že k sobě mají shodnou odlukovou konstrukci v podobě *z* + genitiv (*sundat ze stolu* – *vyndat ze stolu*). Nesměrovost pro význam blízkého okolí (*u*) vyžaduje genitiv. Genitiv je tedy jedinou součástí předložkových pádů, která se uplatňuje ve všech třech oblastech prostoru objektu-ground (vnější horizontálně-vertikálně rozčleněné: odlukové *ze stolu*, tj. z povrchu stolu; vnější ve smyslu blízkého okolí: odlukové *od stolu* a nesměrové *u stolu*; vnitřní: odlukové *z domu* a přílukové *do domu*). Společný jmenovatel pro všechna tato užití genitivu se hledá obtížně – viz alespoň (v odd. 4) pokus uvažovat v těchto případech o významu široce pojatého kontaktu.

Nezdá se, že by naznačené korespondence (korelace) mezi jednotlivými oblastmi sémantického prostoru objektu-ground, vlastnostmi předložek a uplatněním pádových tvarů dávaly více za pravdu jedné, anebo druhé koncepci.

ZÁVĚREM

Viděli jsme, že lze uvádět řadu skutečností, které jsou v souladu (popř. nejsou v rozporu) s jednou a/nebo s druhou z obou (protichůdných) interpretací. Na základě toho můžeme říci, že ani jedna z interpretací není neodůvodněná. Nabízí se i konstatování, že oba pohledy na věc jsou stejně možné (přibližně stejně opodstatněné, podložené), anebo jinak řečeno: o syntakticko-sémantickém vztahu mezi předložkou a pádovým tvarem lze hovořit oběma způsoby (aniž by ovšem byla ve hře ambice být jedním, anebo druhým z nich blíže ontologii fungování jazyka v oblasti předložkových pádů). Na druhou stranu ale fakt, že lze nacházet i řadu skutečností, které jednu a/nebo druhou interpretaci problematizují, může navozovat otázku, je-li ne-

zbytné snažit se vidět v jedné ze složek předložkového pádu (syntaktický a sémantický) prius a v druhé posterius. Pak by se mohl nabízet následující pohled na věc: má-li být (skrže spojení předložky a pádu) vyjádřeno kupř. to, že se určitý objekt dostává prostřednictvím nějakého děje do blízkosti jiného objektu, bude k tomu užito spojení předložka *k* + dativ, přičemž toto spojení je (pro potřeby signalizace uvedeného významu) dáno jako celek, aniž by jedna z jeho složek rozhodovala o druhé, resp. aniž by podoba jedné složky rozhodovala o podobě druhé složky. Anebo má-li být vyjádřeno, že se určitý objekt nachází v prostoru před jiným objektem, bude k tomu užito spojení předložka *před* + instrumentál, přičemž toto spojení je k tomuto účelu ustanoveno jako celek, aniž by předložka selektovala pád, anebo pád předložku. Nadále by platilo, že předložkový pád je (jako celek) syntakticky dominován příslušným slovesem (popř. jménem) a že toto sloveso (popř. jméno) je předložkovým pádem sémanticky determinováno. Jsem si ovšem vědom toho, že naznačené řešení mohou problematizovat všechny ty skutečnosti, které vyhovují dvěma výše analyzovaným interpretacím.

V úplném závěru pro jistotu ještě zdůrazňuji: jestliže nastoluji otázku možnosti nepohlížet na předložkový pád jako na spojení složky syntakticky nadřízené a podřízené, neznamena to, že se domnívám, že by snad nebylo možné „rozdělovat odpovědnost“ za jednotlivé významové položky souhrnného významu předložkových pádů (místo v prostoru ground, ne/směrovost, odlukovost, přílukovost) mezi předložku a pádový tvar. Z řady výše uvedených pasáží je zřejmé, že to (v různé míře) možné je. Je např. evidentní, že všechny zde probírané předložky jsou schopny samy o sobě (samozřejmě v rámci místních předložkových pádů) jednoznačně identifikovat konkrétní místo v prostoru objektu-ground (určitá nejednoznačnost je jen v opozici ze *stolu* – ze *stolu* (z povrchu – z vnitřku). Taktéž lze s jistotou tvrdit, že předložka *do* je jasně příluková (a tudíž i směrová), předložky *z* a *od* jasně odlukové (a tudíž i směrové) a předložka *u* jasně nesměrová; tato jejich vyjadřovací a signalizační kompetence se silně uplatňuje

v opozicích *do města* – *z města*, *u města* – *od města*, v jejichž rámci genitiv z daných významů formálně nesignalizuje žádný. Vzato naopak z pohledu pádových tvarů, u právě uvedených opozic působí nápadně a nenáhodně, že jde vždy – za přítomnosti genitivu – o význam „kontaktní“ objektu-figure a objektu-ground, což vybízí k tomu, aby byl tento obecný význam (v těchto případech) genitivu přiznán. Podobně lze konstatovat, že ve stacionárních předložkových pádech *na stole* – *ve stole* je lokál, který nikdy není v předložkových pádech direkcionálních, a tudíž aspiruje na přiznání odpovědnosti za stacionární význam (viz hlavně opozici *na stole* – *na stůl*). Schopnost signalizovat tento význam má bez pochyby i instrumentál v opozicích s akuzativem (*před skříní* – *před skříň*, *nad skříní* – *nad skříň* atd.). V případě *k* + dativ (*k autu*) jsou direkcionální jak předložka, tak pád. A bylo by možné pokračovat. Avšak ani v rámci zde analyzovaných předložkových pádů se – podle mého názoru – věc nejeví tak, že by bylo (u dostatečného počtu z nich) relativně neproblematicky možné buď 1) přisoudit pádovému tvaru jasný obecnější významový základ, jenž by byl předložkou specifikován, anebo 2) vysvětlit, proč by měla určitá předložka diktovat (na základě svého významu) substantivu právě určitý pádový tvar. V daném světle je myslím otázka nastolená v tomto závěru relevantní.

CC BY-SA 4.0.

Mgr. Luboš Veselý, Ph.D.

Oddělení gramatiky

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha, Česká republika

vesely@ujc.cas.cz

<https://orcid.org/0000-0002-6023-025X>

Publikace vznikla s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje

Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

LITERATURA

- Biskup, Petr. 2009. „The Syntactic Structure of PPs.“ In *Czech in Formal Grammar*. Eds. Mojmír Dočekal a Markéta Ziková. München: Lincom, s. 9–27.
- Biskup, Petr. 2017. „Předložka.“ In *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*, <https://www.czechency.org/slovník/PŘEDLOŽKA>. Eds. Petr Karlík, Marek Nekula a Jana Pleskalová.
- Caha, Pavel. 2007. „Case Movement in PPs.“ *Nordlyd* 34(2), s. 239–299.
- Caha, Pavel. 2009. „Poznámky k syntaxi předložky před.“ *Slovo a slovesnost* 70(4), s. 287–294.
- Emonds, Joseph. 2007. „Czech Cases and the Syntacticon: Poznámky k o, oko-lo, nad něčím a pro někoho.“ In *Czech in Generative Grammar*. Eds. Mojmír Dočekal, Petr Karlík a Jana Zmrzlíková. München: Lincom, s. 81–103.
- Horák, Emil. 1973. „Významový protiklad smer-miesto v predložkovom systéme slovenčiny.“ *Jazykovedný časopis* 24, s. 142–152.
- Karlík, Petr. 2000. „Hypotéza modifikované valenční teorie.“ *Slovo a slovesnost* 61(3), s. 170–189.
- Komárek, Miroslav et al. 1986. *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- Komárek, Miroslav. 2006. „K významu předložkových pádů v češtině.“ In *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum, s. 221–230.
- Konečná, Dana. 1969. „O významech pádů v současné češtině, zejména v místních určeních.“ *Slovo a slovesnost* 30(4), s. 347–357.
- Konečná, Dana. 1974. „O významech českých pravých předložek.“ *Slovo a slovesnost* 35(4), s. 261–264.
- Kopečný, František. 1958. *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kořenský, Jan. 1972. *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině*. Praha: Academia.
- Kroupová, Libuše. 1974. „K diskusi o slovnědruhovém povaze předložek a jejich klasifikaci.“ *Slovo a slovesnost* 35(4), s. 265–268.

- Kroupová, Libuše. 1977. „Další sporné případy sekundárních předložek.“ *Naše řeč* 60(2), s. 68–75.
- Oravec, Ján. 1967. *Vázba sloví v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Petkevič, Vladimír. 2020. „Akuzativní rekce předložky ‚o‘ a její identifikace při morfologické anotaci českých textů.“ In *Lingvistika – korpus – empirie*. Eds. Jana Bílková, Ivana Kolářová a Miloslav Vondráček. Praha: Ústav pro jazyk český, s. 71–80.
- Sgall, Petr. 1998. „Teorie valence a její formální zpracování.“ *Slovo a slovesnost* 59(1), s. 15–29.
- Styblík, Vlastimil, Čechová, Marie, Hauser, Přemysl a Hošnová, Eva. 2007. *Základní mluvnice českého jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Talmy, Leonard. 1975. „Semantics and Syntax of Motion.“ In *Syntax and Semantics* 4. Ed. John P. Kimball. Leiden: Brill, s. 181–238.
- Talmy, Leonard. 2000. *Toward a Cognitive Semantics: Concept Structuring Systems*. Cambridge: The MIT Press.
- Trávníček, František. 1951. *Mluvnice spisovné češtiny II*. Praha: Slovanské nakladatelství.
- Veselý, Luboš. 2010. „Ke slovesnému vidu v češtině.“ *Naše řeč* 93(3), s. 113–124.